

ODPOVEĎ NA OTÁZKU: ČO JE OSVIETENSTVO?

Immanuel Kant

Von den Träumen der Vernunft, Kleine Schriften zur Kunst, Philosophie, Geschichte und Politik, Gustav Kiepenheuer Verlag Leipzig und Weimar, 1979. s. 223-235

Osvietenstvo znamená zbaviť sa nedospelosti, ktorú si zavinil človek sám. Nedospelosť je neschopnosť používať vlastný rozum bez vedenia inými. Túto nedospelosť sme si zavinili sami vtedy, keď jej príčinou nie je nedostatok rozumu, ale nedostatok rozhodnosti a odvahy používať svoj rozum bez vedenia inými. *Sapere aude!* Odváž sa používať vlastný rozum! Tak znie volebné heslo osvietenstva.

Príčinou, prečo toľkí ľudia, i keď ich príroda už dávnejšie oslobodila spod cudzieho vedenia (*naturaliter maiorenes*), napriek tomu radi zostávajú počas celého života nedospelými, a prečo tí iní sa tak ľahko stanú ich poručníkmi, je lenivosť a zbabelosť. Zostať nedospelým je preda také pohodlné. Keď mám knihu, ktorá má rozum za mňa, duševného pastiera, ktorý má za mňa svedomie, lekára, ktorý mi predpisuje diétu atď., nepotrebujem sa namáhať ja sám. Nemusím myslieť, keď môžem len zaplatiť; túto mrzutú záležitosť za mňa prevezmú iní. O to, že veľmi veľká časť ľudí (vrátane celého nežného pohlavia) považuje krok k dospelosti nielen za ťažký, ale aj za nebezpečný, sa postarali práve títo poručníci, ktorí láskavo prevzali hlavný dozor. Najprv ohlúpili svoje domáce zvieratá a pričínili sa o to, aby sa tieto pokojné tvory nikdy neodvážili vykročiť mimo ohrady, do ktorej ich zavreli, a teraz im ukazujú, aké nebezpečenstvo im hrozí, keď sa pokúsia chodiť samy. Toto nebezpečenstvo však nie je až také veľké, pretože po niekoľkých pádoch by sa konečne naučili chodiť; avšak už takýto prik-

lad ich robí bojzlivými a len ich odradí od ďalších pokusov.

Pre každého jednotlivého človeka je teda ťažké vymaniť sa samému z nedospelosti, ktorá sa mu stala temer prirodzenou. Dokonca si ju oblúbil a pri prvom pokuse naozaj nedokáže používať vlastný rozum, pretože mu nikdy nedovolili, aby sa o to aspoň pokúsil. Hotové tvrdenia a formuly, tieto mechanické nástroje použitia rozumu alebo skôr zneužitia jeho prírodných darov, sú putami jeho stálej nedospelosti. Aj keď by sa ich zbavil, len váhavo by sa odvážil k skoku cez úzku priekopu, pretože nie je zvyknutý na takýto slobodný pohyb. Preto je len málo tých, ktorým sa podarilo vymaniť z nedospelosti úsilím vlastného ducha a vykročiť istým krokom.

Skôr je možné, že verejnosť osvieti samu seba; dokonca je to, ak jej len dáme slobodu, skoro nevyhnutné. Pretože tu sa vždy nájdu samostatne mysliaci ľudia, dokonca aj medzi dosadenými poručníkmi veľkej masy, ktorí, keď sami odvrhli jarmo nedospelosti, budú rozširovať okolo seba ducha rozumného ocenenia vlastnej hodnoty a povolania človeka myslieť samostatne. Zvláštnym je tu však toto: verejnosť, na ktorú poručníci nasadili jarmo, ich potom sama núti, aby zostali pod ním, keď je k tomu podnecovaná niektorými svojimi poručníkmi, ktorí sami nie sú schopní osvietenstva. Zasievať predsudky je škodlivé, pretože tie sa nakoniec vypomstia svojim pôvodcom. Preto môže verejnosť len pomaly dospieť k osvietenstvu. Revolúcia há-

dam môže odstrániť osobný despotizmus alebo ziskuchtivý či panovačný útlak. Nikdy však nemôže uskutočniť ozajstnú reformu spôsobu myslenia. Ale nové predsudky, práve tak ako tie staré, sa stanú vodidlom bezmyšlienkovitého veľkého davu.

Toto osvietenie si však nevyžaduje nič iné ako slobodu; a síce tú najmenej škodlivú, ktorá sa len môže nazývať slobodou, totiž tú používať svoj rozum vo všetkých jeho zložkách verejne. Avšak zo všetkých strán počujeme: Nerozumujte! Dôstojník hovorí: Nerozumujte, ale držte krok! Daňový úradník hovorí: Nerozumujte, ale plaťte! Duchovný hovorí: Nerozumujte, ale verte! (Len jeden jediný vládca vo svete hovorí: Rozumujte, koľko len chcete a o čom len chcete, ale poslúchajte!) Toto všetko obmedzuje slobodu. Ktoré obmedzenie však bráni osvietenstvu? A ktoré nie, a ktoré by mu dokonca bolo na prospech? Odpovedám: verejné používanie rozumu musí byť vždy slobodné a len to môže priniesť osvietenstvo ľuďom; súkromné použitie rozumu môže byť často striktné obmedzené bez toho, aby tým bol pokrok osvietenstva osobitne zdržaný. Za verejné používanie vlastného rozumu považujem to, keď niekto ako učenec predstúpi pred celú čítajúcu verejnosť. Súkromným použitím rozumu nazývam to, ktoré vykonáva niekto, komu bol zverená verejná funkcia alebo úrad. K mnohým záležitostiam, ktoré sa vykonávajú v záujme spoločenstva, je nevyhnutný istý mechanizmus, prostredníctvom ktorého sa niektorí členovia spoločenstva musia správať len pasívne, aby tak prostredníctvom umelej jednomyseľnosti boli vládou usmernení k verejným účelom alebo boli odvrátení od znemožnenia týchto účelov. Tu, samozrejme, nie je dovolené mudrovať; tu sa musí poslúchať. Pokiaľ sa ale táto časť stroja zároveň považuje za súčasť spoločenstva, alebo dokonca svetovej občianskej spoločnosti, teda za učenca, ktorý sa obracia na verejnosť preň vlastným spôsobom svojimi spismi:

môže rozumovať bez toho, aby tým utrpeli záležitosti, ktoré čiastočne zabezpečuje ako jej pasívna časť. Bolo by hodné zavrnutia, keby dôstojník, keď dostane od svojho nadriadeného rozkaz, začal v službe o účelnosti alebo užitočnosti tohto rozkazu nahlas rozumovať, on musí poslúchať. Nemožno mu však zabrániť, aby sa ako učenec nevyjadroval k chybám vo vedení vojny a svoje názory nepredložil svojmu publiku. Občan sa nemôže vzpierať plateniu svojich daní; dokonca prílišná kritika výšky daní (ktorá by mohla dať podnet k všeobecnej neposlušnosti) môže byť škandalózne trestná. Ale ten istý človek nekoná proti svojej občianskej povinnosti, keď ako učenec verejne vysloví svoje myšlienky o nevhodnosti alebo aj nespravodlivosti týchto poplatkov. Práve tak je duchovný zviazaný svojim žiakom a svojej farnosti kázaf podľa symbolov cirkvi, ktorej slúži, pretože bol prijatý za týchto podmienok. Ale ako učenec má plnú slobodu, ba dokonca poverenie k tomu, aby všetky svoje starostlivo preverené a dobre mienené myšlienky o chybách v symboloch zverejnil a oboznámil obecenstvo so svojimi návrhmi na zlepšenie učenia a cirkvi. Niet tu ničoho, čo by mohlo zafažiť jeho svedomie. Lebo, čo prednáša ako dôsledok svojho úradu, ako konateľ cirkvi, tak to predstavuje ako niečo, čím nemôže voľne disponovať, čo nemôže prednášať podľa svojej ľubovôle, ale len podľa predpisu a v mene niekoho iného. Povie: naša cirkev učí toto alebo ono; toto sú dôkazy, ktoré predkladá. Takto vyvodí všetko užitočné pre svoju farnosť z tvrdení, pod ktoré sa on s plným presvedčením nemôže podpísať, s prednesom ktorých však môže súhlasiť, pretože nie je jedom nemožné, že sa v nich predsa len skrýva pravda, v každom prípade v nich niet ničoho, čo by protirečilo jadrú náboženstva. Keby sa však domnieval, že tieto tvrdenia protirečia jadrú náboženstva, nemohol by svoj úrad vykonávať s čistým svedomím, musel by ho zložiť. Učiteľ ustanovený ob-

cou, používa rozum len súkromne. Vo vzťahu k čo ako veľkej cirkevnej pospolitosti nie je kňaz ako kňaz slobodným, nesmie ani byť, pretože plní len inými stanovenú úlohu. Naproti tomu ako učenec, ktorý svojimi spismi hovorí k svojej vlastnej verejnosti, totiž k svetu, kde teda aj ako duchovný používa svoj rozum verejne, požíva neobmedzenú slobodu poslúžiť si vlastným rozumom a hovoriť sám za seba. To, že poručníci ľudu (v duchovných veciach) by sami mali byť nedospelí, je nezrovnalosť, ktorá by viedla k zvečneniu nezrovnalostí.

Nemalo by však isté spoločenstvo duchovných, povedzme cirkevné zhromaždenie alebo nejaká ctihodná trieda (ako sa sama nazýva medzi Holanďanmi) byť oprávnené vzájomne sa pod prísahou zaviazat' dodržiavať istý nemenný symbol, a tým zaviesť trvalé vrchnostenské poručníctvo nad každým svojím členom a prostredníctvom neho viesť ľud a toto poručníctvo dokonca zvečniť? Ja hovorím: to je celkom nemožné. Zmluva, ktorá sa uzatvára na to, aby raz navždy odvrátila od ľudského pokolenia ďalšie osvietenie, je od začiatku neplatná, a to aj vtedy, keby ju potvrdila najvyššia moc a parlamenty slávnostne uzavretými mierovými zmluvami. Žiadna doba sa nemôže spojiť a dohodnúť na tom, že neskoršiu dobu uvedie do stavu, v ktorej táto nebude smieť svoje (predovšetkým také dôležité) poznatky rozšíriť, očistiť od omylov a vôbec pokračovať v osвете. To by bol zločin proti ľudskej prirodzenosti, ktorej pôvodné určenie spočíva práve v tomto pokroku. Neskoršie pokolenia sú teda plne oprávnené zahrnúť tie rozhodnutia, ktoré boli prijaté neoprávneným a zavrhnutiahodným spôsobom. Skúšobným kameňom všetkého, čo môže byť prijaté ako zákon pre ľud, je teda otázka: či by si ľud sám mohol takýto zákon uložiť? Bolo by to síce, v očakávaní nejakého lepšieho, na určitý krátky čas možné, aby tak bolo možné zaviesť určitý poriadok; a zároveň by každý občan, predovšetkým

duchovní, mali slobodu, ako učenci, verejne, to znamená prostredníctvom spisov, uverejňovať svoje poznámky o nedostatkoch takýchto zriadení, zatiaľ by zavedený poriadok ešte trval, až by sa pochopenie jeho nedostatkov tak rozšírilo a upevnilo, že spojením ich hlasov (keď aj nie všetkých) by mohli predostrieť trónu návrh, aby do ochrany obce vzal tie, ktoré sa podľa pojmov lepšieho pochopenia zjednotili na zmene náboženských ustanovení bez toho, aby chceli brániť tým, ktoré by zostali pri starých ustanoveniach. Ale zjednotiť sa na trvalom náboženskom usporiadaní, ktoré by nikto nemohol verejne spochybňovať čo i len jedno ľudské pokolenie, a tým vlastne na istú dobu znemožniť postup ľudstva k lepšiemu, a tým znevýhodniť potomkov, nie je vôbec dovolené. Jednotlivec síce môže za svoju osobu, ale aj to len na určitý čas, v tom, čo by malo byť jeho povinnosťou vedieť, odsunúť osvetu; zrieknuť sa jej však, či už za svoju osobu alebo ešte viac za potomkov, znamená porušiť a pošliapať sväté práva ľudstva. Zákon, ktorý nesmie o sebe prijať dokonca ani ľud, smie ešte menej prijať monarcha pre ľud; pretože jeho zákonodarná autorita spočíva práve v tom, že vo svojej vôli zjednocuje súhrnnú vôľu ľudu. Keď však bude dbať na to, aby všetky skutočné alebo domnelé zlepšenia boli v súlade s občianskym poriadkom, tak môže ostatne nechať svojich poddaných robiť len to, čo oni sami považujú za vhodné robiť kvôli svojej duševnej spásе. Iné nie je jeho záležitosťou. Musí však zabrániť, aby niekto násilne bránil iným zlepšovať zákony podľa ich schopností. Poškodil by však svojmu majestátu, keby sa miešal do toho, keby podrobval dozoru vlády spisy, v ktorých vyjadrujú svoje názory jeho poddaní, dokonca aj vtedy, keby to robil na základe svojho vyššieho pochopenia. Tu by sa naňho vzťahovala námietka, že *Caesar non est supra grammaticos*. Svoju najvyššiu moc by ponížil ešte väčšmi, keby podporoval duchovný despotizmus niektorých

tyranov vo svojom štáte proti svojim ostatným poddaným.

Keď sa teraz pýtame: Žijeme teraz v osvietenom veku? Odpoveď znie: Nie, žijeme však vo veku osvietenstva. Aby sme mohli celkovo povedať, že ľudia dokážu vo veciach náboženstva používať vlastný rozum s istotou a správne bez vedenia iných, chyba ešte veľmi veľa. Vidíme však zreteľné príznaky toho, že sa im predsa len otvoril priestor, aby sa k tomu mohli slobodne prepracovať. Tiež vidíme, že sa strácajú prekážky všeobecného osvietenstva, a teda aj zbavenia sa nedospelosti z vlastnej viny. V tomto zmysle je táto doba dobou osvietenstva alebo dobou Fridricha.

Knieža, ktoré nepovažuje pod svoju dôstojnosť povedať, že jeho povinnosťou je ľuďom vo veciach náboženstva nič nepredpisovať, ale im v tom prenechať úplnú slobodu, a dokonca odmieta aj veľkomyseľný prívlastok tolerantnosti, je samo osvietené a od vŕačnych súčasníkov a potomkov zaslúži si, aby bolo chválené ako osoba, ktorá ako prvá zbavila ľudské pokolenie, aspoň zo strany vlády, nedospelosti a prenechala na každého, aby sa vo veciach svedomia riadil vlastným rozumom. V dosahu jeho vlády, môžu ctihodní duchovní, keď vystupujú ako učenci, slobodne a verejne predkladať svetu na posúdenie názory a poznatky bez toho, aby sa dostali do sporu so svojimi úradnými povinnosťami. Túto slobodu môžu ešte väčšmi využívať tí, ktorí nie sú obmedzení nijakými úradnými povinnosťami. Tento duch slobody sa rozširuje, dokonca aj tam, kde musí zápasit s vonkajšími prekážkami, ktoré kladie vláda, ktorá nerozumie sama sebe. Lebo aj tu pôsobí skutočnosť, že sloboda nie je v ničom nebezpečenstvom pre verejný pokoj a jednotnosť spoločnosti. Ľudia sa postupne sami prepracujú zo surovosti, ak im niekto nekladie umelé prekážky, ktoré by ich mali v nej udržať.

Ťažisko osvietenstva, teda zbavenia sa nedospelosti, ktorú si človek zavinil sám,

som položil predovšetkým do záležitosti náboženstva: pretože vo veciach umenia a vied nemajú naši vládcovia nijaký záujem byť poručníkmi svojich poddaných. Okrem toho je nedospelosť vo veciach náboženstva najškodlivejšia, a teda aj najviac zneuctujúca. Ale hlava štátu, ktorá podporuje náboženskú slobodu, ide ešte ďalej a chápe, že bez nebezpečenstva možno poddaným dokonca aj vo vzťahu k zákonodarstvu dovoliť verejne používať svoj vlastný rozum a nielen premýšľať o lepších zákonoch, ale dokonca svetu verejne predkladať slobodomyseľnú kritiku už jestvujúcich. Monarcha ako prvý poskytol skvelý príklad takéhoto postupu.

No len ten, kto je sám osvietený, sa nebojí tieňov, a navyše má po ruke disciplinované a početné vojsko ako záruku verejného pokoja, len ten môže povedať to, čo sa nemôže odvážit republika: Rozumujte, koľko chcete a o čom chcete, ale poslúchajte. Tak sa tu ukazuje zvláštny a neočakávaný chod ľudských vecí; v ňom je však, keď ho pozorujeme vcelku, temer všetko paradoxom. Väčší stupeň občianskej slobody sa javí ako výhoda pre slobodu ducha ľudu, a predsa jej kladie neprekročiteľné hranice. O niečo menší stupeň naproti tomu zabezpečuje priestor, v ktorom sa môže rozširovať podľa svojich schopností. Keď totiž príroda pod touto tvrdou škrupinou uchovala jadro, o ktoré sa pozorne stará, totiž sklon a povolanie k slobodnému mysleniu, toto pomaly pôsobí spätne na zmýšľanie ľudu (a tým sa stáva čoraz viac schopným konať slobodne) a nakoniec pôsobí aj na zásady vlády, ktorá považuje za sebe primerané zachádzať s človekom, ktorý je viac ako stroj, v súlade s jeho dôstojnosťou.

Königsberg, 30. septembra 1784

Z nemeckého originálu
preložil František Novosád